

A históriás énekek stilometriai vizsgálatának első eredményei, avagy a Pataki Névtelen neve

SELÁF Levente

Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet,
Régi Magyar Irodalom Tanszék, habilitált egyetemi docens
ORCID: 0000-0002-6052-9841

PARDI Boglárka

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, doktorandusz
ORCID: 0009-0000-9240-0279

Petr PLECHÁČ

Czech Academy of Sciences, Institute for Czech Literature, research fellow
ORCID: 0000-0002-1003-4541

The first results of the stylometric analysis of Old Hungarian epic songs, or the name of the Anonymous of Patak

Abstract | This paper offers the first comprehensive stylometric analysis of Old Hungarian epic songs. After presenting the methodology and the main challenges, the first part introduces the initial results. The first section concludes with the hypothesis that the song Paris and Helen the Greek, attributed to the Anonymous of Léva, and the translation of PICCOLOMINI's *De duobus amantibus*, attributed to the Anonymous of Patak, were written by the same author. The second part discusses a newly discovered manuscript fragment of Paris and Helen the Greek, which bears a signature. The paper proposes that the fragment is an authorial draft of the poem and that its scribe is in fact the author. The student Mihály, who signed the copy, is identified as VARSÁNYI GORSA Mihály, and the article concludes by attributing both translations to him.

Keywords | stylometry, authorship attribution, Old Hungarian poetry, epic songs, Enea Silvio PICCOLOMINI: *De duobus amantibus*

Bevezetés

Kutatócsoportunk¹ 2021-ben kezdett el foglalkozni a 16. századi magyar históriás énekek számítógépes elemzésével. Az egyik legfontosabb célunk a műfaj fennmaradt darabjainak stilometriai vizsgálata volt, hogy az attribúciós kérdésekkel kapcsolatban támpontokat kapjunk. Tudomásunk szerint ilyen jellegű elemzés magyar versanyagon még sohasem készült, ezért is tűnt különösen izgalmasnak a vállalkozás. A históriás énekek sok szempontból (komplex szöveghagyomány, számos névtelen szerző, aránylag nagy terjedelem) kifejezetten alkalmasnak tűntek egy ilyen, statisztikai jellegű lexikográfiai vizsgálatra. Ebben a tanulmányban a stilometriai elemzés legérdekesebb eredményét mutatjuk be, mely egy szerencsés véletlennek, a kutatásunkkal egy időben alapos vizsgálatnak alávetett új forrásnak köszönhetően talán megoldja a régi magyar irodalom legtöbbet elemzett anonim műve, az *Eurialus* és *Lucretia históriája* szerzőségének kérdését is.

1. Metodológiai bevezetés

Nehézségek

A kutatási projekt keretében elkészítettük az összes 16. század históriás ének részben modernizált, egységesített átírását a Régi Magyar Költők Tára (RMKT) 16. és 17. századi szövegkiadásai alapján, és ezt a korpuszt használtuk a stilometriai elemzéshez is. Természetesen nagyon sok buktatója volt ennek a modernizálási és egységesítési folyamatnak. Ezek elsősorban a 16–17. századi források nagyon változatos, egyenetlen írásbeli konvencióihoz, az eltérő nyelvjárásokhoz, a szövegek szerzői, nyomdászai vagy másolói nyelvi jellegzetességeit eltérő módon tükröző formáihoz köthetők. Ehhez járult még az is, hogy az RMKT szövegkiadásai sem egységes elvek alapján készültek az elmúlt több mint száz évben, tehát az ott közölt szövegek változtatás nélküli átvétele csak tovább növelte volna az elemzés bizonytalanságát. Mindezek miatt egységesíteni és modernizálni voltunk kénytelenek a versek helyesírását, hogy összevethetők legyenek. Az egységesítés azért sem tűnik indokolatlannak, mert azt, hogy ki a felelős a fennmaradt szöveg nyelvallapotáért (a szerző, a másoló stb.), csak ritkán tudjuk megállapítani. Ha változtattunk, valószínűleg nem a szerzői akaratot írtuk felül. Lehetetlen lenne olyan következetes elveket meghatározni és alkalmazni, amelyek minden, a változatokhoz kötődő eltérést kiküszöbölnének, és egy „ideális szerzői változatot” tükröző szövegállapotot érnének el, de nem is ez volt a cél, csak a versek összehasonlí-

1 A publikáció az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K135631 számú, *A régi magyar költészet számítógépes metrikai és stilometriai vizsgálata* című pályázati program keretében készült.

tásának könnyebbítése a szöveg normalizálásával. Az egységesítés során egyes nyelvjárási jegyeket megtartottunk, míg másokat nem, néhol az írásmód következetlenségei is megmaradtak. A munka nem hibátlan, de mivel nem tudjuk, milyenek voltak az „eredeti” szövegek, a beavatkozások nem „rontottak” a szövegeken. Alapvetően azt a célt sikerült elérnünk, hogy olyan egységes formát nyerjenek a korpusz szövegei, mely alkalmassá teszi őket az együttes, például stilometriai vizsgálatra, a nagyobb hibákat, tévedéseket viszont valószínűtlenné teszi. Talán egy újabb kutatásban lehetséges lesz a versszövegek további pontosítása, de már így is nagyon izgalmas eredményekhez jutottunk.

Minthogy ez az első ilyen jellegű vizsgálat ezen a korpuszon, és általában magyar verses anyagon, egyfajta terepasztalként is fogtuk fel ezt a korpuszt, ami aztán segíthet ahhoz, hogy a következőkben a hasonló vizsgálatok még megbízhatóbb eredményekkel záruljanak.

1.2 Várakozások

A stilometriai vizsgálatok egyik elsődleges felhasználása a kétes attribúciójú szövegek szerzőségének megállapítása. Korpuszunk bő 170 régi magyar epikus versből áll, s ezek többségének szerzőjét ismerjük, a versek akrosztichonjaiból vagy kolofonjaiból, más esetekben pedig a filológiai hagyomány köti egy névhez a szövegeket. Ennek köszönhetően a módszer érvényességének ellenőrzésére is mód nyílik, hiszen az azonos szerzőtől származó versek vizsgálatának optimális esetben ki kell mutatnia a közös szerzőhöz tartozást. Ez akkor ütközhet nehézségbe, ha a nagyon eltérő tematika, esetleg a szöveghagyományozás teljesen zilált és sokféle módja eltávolította egymástól az ugyanattól a szerzőtől származó versek fennmaradt másolatait. A másik érdekes kérdés, amely a módszer határait igyekszik kitapogatni, hogy az azonos tematikájú versek, ha más szerzők művei, vajon a szókinsük vizsgálata alapján közelebb állnak-e egymáshoz, mint a más tematikájú, de azonos szerzőjű versek. Nem jelentéktelen kérdés az sem, hogy vajon igazolja-e a stilometriai elemzés a *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*² által felállított műfajtipológia érvényességét, például amikor az különbséget tesz a históriás énekek különböző alkategóriái között (vallásos és világi, prédikációs, fiktív, tudósító stb.). S végezetül, ha hiszünk a módszer érvényességében, akkor kísérletet tehetünk a stilometriai adatok alapján néhány anonim mű szerzőségének meghatározására.

2 HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, HORVÁTH Andor, SELÁF Levente és mások, szerk., *Répertoire de la poésie hongroise ancienne – A régi magyar vers leltára a kezdetektől 1600-ig*, 7.4. kiadás (Gépeskönyv, 1979–2025), <https://f-book.com/rpha/v7/index.php> (utolsó frissítés: 2025. március 24.), a továbbiakban RPHA.

1.3 A vizsgálat szintjei

Az automatikus morfológiai elemzéshez az emMorph³ elemző ó- és középmagyar nyelvre optimalizált verzióját⁴ használtuk. Az Ómagyar Korpusz⁵ építése során fejlesztett változatot vettük alapul, és annak a szótárát és szabályfájljait bővítettük, valamint manuálisan is sok esetben javítottuk az elemzéseket.

A nyelvi elemzésen átesett szövegek hasonlóságát három szinten vizsgáltuk meg:

- azonos szavak,
- azonos lemmák,
- azonos morfológiai szerkezetek (például: „halljátok” [V][Subj.P2.Def], vagy „nagy” [Adv], vagy „vétéléről” [N][APos][Del]).

A program versenként kigyűjti az összes elemet, és ezek előfordulási gyakorisága alapján határozza meg a művek kapcsolatát. A morfológiai elemző sajnos nem hibátlan. A lemmák meghatározásában aránylag pontos, de a szavak valódi morfológiai szerkezetének megállapításában gyengébben teljesít. Épp ezért előzetesen úgy véltük, hogy a stilometriai elemzésünk eredményei a szavak esetében lesznek a legpontosabbak, a morfológiai szerkezetek esetében pedig a legkevésbé megbízhatók. Érdekes módon, a morfológiai elemzésen alapuló statisztikák is elég megbízható adatokat adtak, tehát a nyelvi elemzés hibái nem torzították a stilometriai elemzést.

A szövegekben megegyező 100, 300 és 500 leggyakoribb szót, lemmát és morfológiai szerkezetet tükröző dendrogramot készítettünk, és ezek között iparkodtunk megtalálni a legoptimálisabb statisztikai eszközt a szerzőség validálására. Tehát igyekeztünk eldönteni, hogy hány száz és milyen elem összevetése mutatja meg a legbizhatóbban az azonos szerzőtől származó versek rokonságát. Erre azért is szükség lett volna, mert a stilometriai módszer csak valószínűségekkel operál, teljes bizonyossággal nem igazolhatja két szöveg azonos szerzőségét. És ha a filológiai hagyomány teljes egyértelműséggel igazolja, hogy két vagy több szöveg azonos szerzőtől származik, de az elemzés eredménye ennek ellentmond, akkor vagy a szöveghagyományozás vezette tévútra az elemzőt, vagy a módszer korlátaival kapcsolatban kapunk erős jelzést.

3 NOVÁK Attila, SIKLÓSI Borbála és ORAVECZ Csaba, „A New Integrated Open-source Morphological Analyzer for Hungarian”, in *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation*, szerk. Nicoletta CALZOLARI és mások, 1315–1322 (Portorož: European Language Resources Association, 2016), <https://aclanthology.org/L16-1209/>.

4 NOVÁK Attila, OROSZ György és WENSZKY Nóra, „Morphological Annotation of Old and Middle Hungarian Corpora”, in *Proceedings of the 7th Workshop on Language Technology for Cultural Heritage, Social Sciences, and Humanities*, szerk. Piroska LENDVAI és Kalliopi ZERVANOU, 43–48 (Szófia: Association for Computational Linguistics, 2013), <https://aclanthology.org/W13-2706/>.

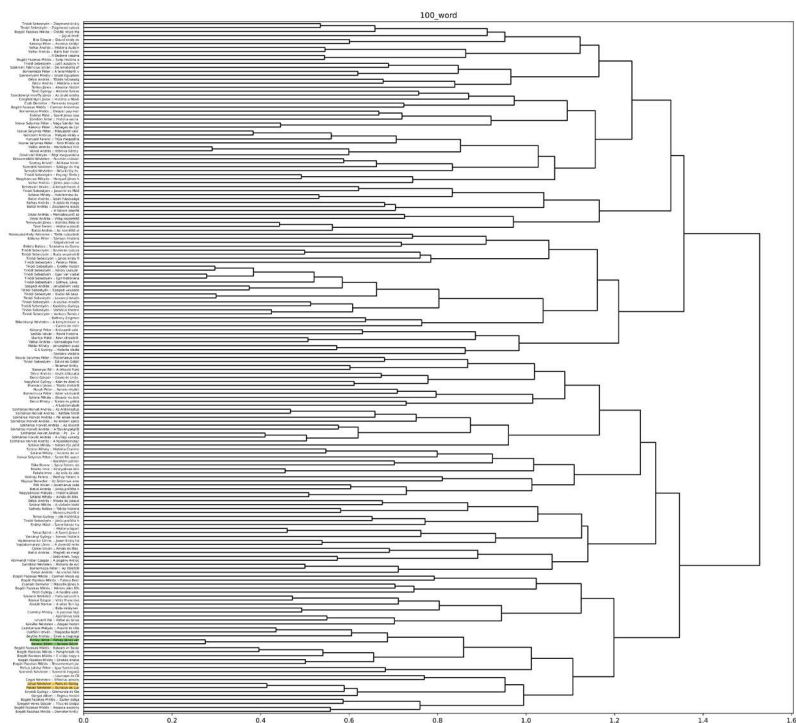
5 SIMON Eszter, „Appendix: Corpus Building from Old Hungarian Codices”, in *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax*, szerk. É. KRISZ Katalin, Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics, 224–236 (Oxford: Oxford University Press, 2014), doi: [10.1093/acprof:oso/9780198709855.001.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198709855.001.0001). Csoportunkból Simon Eszter vett részt korábban az Ómagyar Korpusz építésében, hálásan köszönjük neki, hogy a versek elemzésébe is belevágott velünk!

2. Eredmények

Ahogy várható volt, a szavak, lemmák és morfológiai szerkezetek hasonlóságának szintje függött attól, hogy a leggyakoribb szavak közül hányat vettünk figyelembe. Ez minden bizonnyal a szövegek eltérő terjedelmével is összefügg. Nem akarjuk túlterhelni ezt a tanulmányunkat az összes táblázat közlésével, ezt egy másik tanulmány tárgyának szánjuk. De íme, néhány adat az azonos szerzőtől származó versek csoportjairól.

Többféle, kisebb és nagyobb korpuszon teszteltük a szövegek kapcsolatát. A legnagyobb vizsgálatban összesen 174 szövegfájlt hasonlítottunk össze, ezek között 170 históriás ének van, Bogáti Fazakas Miklós hosszú *Énekek éneke*-parafrázisa, és három önálló fájlba szerkesztettük össze Balassi Bálint, Rimay János és Wathay Ferenc összes versét, hogy összehasonlításul szolgáljanak az elemzéshez.

Az ismert attribúciójú, azonos szerzőtől származó versek közelségét és távolságát dendrogramok segítségével vizualizáltuk. Például azt, hogy a 100 leggyakoribb közös szó azonosságán alapuló kapcsolat mennyire erős ebben a nagy korpuszban, a mellékelt ábrán az x tengelyen szereplő mérőszám jelzi. Csak illusztrációként itt zölddel Balassi és Rimay, sárgával a Lévai és Pataki Névtelen verseit jelöltük meg, hogy a közelségük jól látható legyen.

1. ábra. Dendrogram a 100 leggyakoribb közös szó azonosságán alapuló kapcsolatokról

Általánosságban azt voltunk kénytelenek megállapítani, hogy a sokműves szerzőknek nem feltétlenül kapcsolódik össze a szókincs alapján az összes verse, egyik stilometriai elemzés szerint sem. Azt is tapasztaltuk, hogy nem egyértelmű, hogy a 100, 300 és 500 közös szó vagy lemma elemzését ábrázoló dendrogramokból tükrözik-e jobban az ismert szerzőségi kapcsolatokat. Például Szkhárosi 9 korpuszban szereplő versének rokonságát a 100 közös szó vizsgálata mutatja ki (több másik kritérium alapján csak 8 verse kapcsolódott össze), míg Tinódi 23 korpuszban szereplő verséből a legtöbbet, 17-et az 500 közös szót vizsgáló statisztika tud összekötni. Ez a relatív pontatlanság részben a szövegek eltérő hosszával és szókinccsgazdagságával, részben pedig az eltérő szöveg hagyománnyal, esetleg a modernizálás apróbb következetlenségeivel függ össze.

Érdekes volt megfigyelni, hogy a más szerzőtől származó, de azonos tematikájú szövegek vajon közelebb állnak-e egymáshoz, mint egyazon szerző más tematikájú művei. Ezeket az eredményeket sem akarjuk itt részletesen bemutatni, csak néhány példát hozunk. A Jónás történetét feldolgozó két vers általában nem maradt együtt, a Tóbiásról szóló három szintén nem, viszont az *Utolsó ítéletről* szóló három vers, Dobai Péter, Bornemisza Péter és a Sarlókői Névtelen versei sokszor kapcsolódnak össze. Ugyanígy a kenyérmezei csatáról írt két vers szintén több szógyakorisági statisztika alapján összekapcsolódik. Ez jelzi, hogy az egyedi szóhasználat mellett igenis a téma is alakíthatja úgy két vers szókincsét, hogy a stilometriai elemzés kimutatja szoros kapcsolatukat. De fontos kiemelni, hogy alig volt olyan, hogy azonos szerző műveit nem egymással, hanem tematikailag rokon művekkel kapcsolta volna össze az elemzés.

2.2 Az *Eurialus* és *Lucretia* helye a históriás énekek halmazában

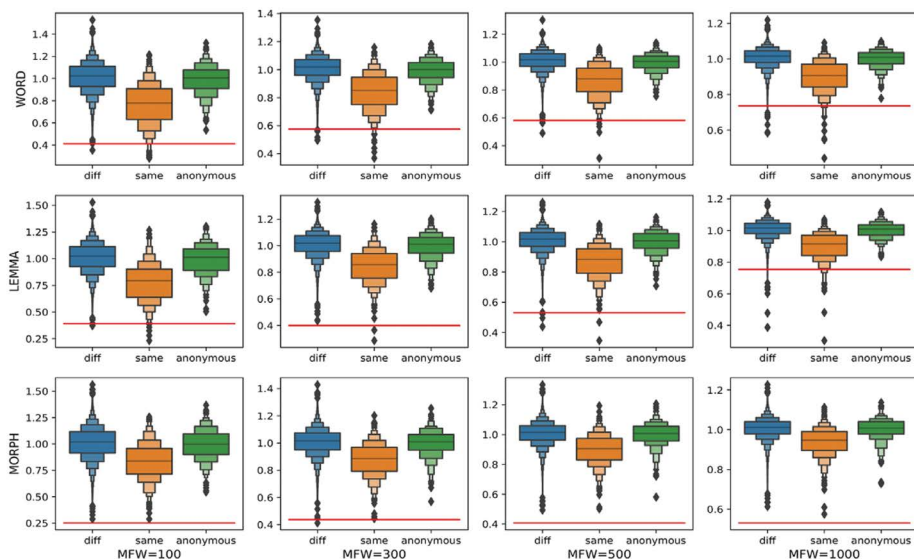
A stilometriai elemzés többi tanulságát, apróbb eredményét most félretéve a korpusz anonim szövegei lehetséges attribúciójának legizgalmasabb kérdésére térünk át. Az *Eurialus*-enigma miatt nagyon kíváncsiak voltunk, hogy mely más versekkel áll szoros kapcsolatban ez a história, s van-e ilyen egyáltalán. Egy lefuttatott elemzésben a 100, 300 és 500 egység (szó, lemma, morfológiai szerkezet) mellett 1000 egységre is készítettünk dendrogramokat, ennek az eredményeit mutatjuk be itt.

A legnagyobb meglepetést az okozta, hogy az *Eurialus* és *Lucretia* mennyire szoros kapcsolatban áll néhány kategóriában a Lévai Névtelen *Páris és görög Ilona* című széphistóriájával. Például 100 lemmánál egyértelműen ezek alkotnak egy párt, és elég nagy távolságra vannak a többi szövegtől. 100 szót vizsgálva szintén ez a helyzet. A hozzájuk legközelebb álló szöveg Enyedi György *Gismunda és Gisquardusa*, majd az Árgirus-széphistória.⁶ És alapvetően ez a többi összevetésben is áll.

A szerelmi tematikájú históriák közül az *Eurialus* különböző dendrogramok szerint hárommal áll szoros kapcsolatban, ezek a *Páris és görög Ilona*, a *Leucippe és Clitophon históriája*, illetve a *Volter és Grizeldis*, de a *Páris* messze kiemelkedik közülük. Igyekeztünk

⁶ Vizsgáltuk az ismétlődő morfológiai szerkezetek gyakoriságát is, itt a 100-as értéknél szintén a Lévai és a Pataki Névtelen munkái állnak egymáshoz legközelebb, viszont ezt az adatot a morfológiai elemzés pontatlanságai miatt nem használjuk argumentációnkban.

ábrázolni azt, hogy mennyire erős a két szöveg szókinszroksága, ha az összes vers egymáshoz fűződő páros kapcsolatainak hálózatában vizsgáljuk kettejük viszonyát.

2. ábra. A szókinszazonosság szintje eltérő (diff), azonos (same) és anonim szerzők esetében. Pirossal a Lévai és a Pataki Névtelen verseinek kapcsolata

Ezen az ábrán a piros vonal jelzi a Pataki és a Lévai Névtelen versei közötti hasonlóság szintjét. (Minél alacsonyabb az x tengelyen ábrázolt érték, annál közelebb áll egymáshoz két vers szóhasználat.) Kiválóan látszik, hogy ha három kategóriát állítunk fel (azonos szerző, eltérő szerző, anonim versek), és azok közös szókinszét vizsgáljuk párokat felállítva, akkor az eltérő szerzőtől származó művek közül csak nagyon kevés kategóriában és nagyon kevés mű áll közelebb egymáshoz, mint a Lévai Névtelen és a Pataki Névtelen műve. Sőt, még az azonos szerzőnek tulajdonított művek is sokkal ritkábban mutatnak olyan szókinszegyezt, mint ez a kettő! A harmadik kategóriát nézve megállapítható, hogy messze nincs két másik olyan névtelenül fennmaradt verspár, amelyek annyira hasonlítanak egymásra, mint ez a kettő.

A következő táblázatból látszik, hogy az elemzés szerint *mely nem ugyanazon szerzőtől származó szövegpárok* vannak *szorosabb* stilometriai kapcsolatban a korpuszon belül, mint a Pataki és Lévai Névtelen históriái, és melyik elemzési szinten (100–500 lemma, szó, morfológiai szerkezet):

Kategória	Mérő- szám	História 1	História 2	KAPCSOLAT
lemma	100	(,RPHA-101', ,Görcsöni Ambrus', ,Mátyás')	(,RPHA-930', ,Bogáti Fazakas Miklós', ,Ötödik része Mátyás...')	folytatás
szó	300	(,RPHA-101', ,Görcsöni Ambrus', ,Mátyás')	(,RPHA-930', ,Bogáti Fazakas Miklós', ,Ötödik része Mátyás...')	folytatás
szó	500	(,RPHA-101', ,Görcsöni Ambrus', ,Mátyás')	(,RPHA-930', ,Bogáti Fazakas Miklós', ,Ötödik része Mátyás...')	folytatás
lemma	500	(,RPHA-101', ,Görcsöni Ambrus', ,Mátyás')	(,RPHA-930', ,Bogáti Fazakas Miklós', ,Ötödik része Mátyás...')	folytatás
szó	300	(,RPHA-1181', ,Bogáti Fazakas Miklós', ,Paraphrasis libri Iob')	(,RPHA-189', ,Illyefalvi István', ,Tragoedia Iephtae')	
szó	300	(,RPHA-1249', ,Pataki Névtelen', ,Eurialus és Lucretia')	(,RPHA-189', ,Illyefalvi István', ,Tragoedia Iephtae')	Illyefavi verse „A Lucretia nótájára”
szó	300	(,RPHA-1249', ,Pataki Névtelen', ,Eurialus és Lucretia')	(,RPHA-430', ,Pesti György', ,A halálra való')	?
morf. szerk.	300	(,RPHA-1249', ,Pataki Névtelen', ,Eurialus és Lucretia')	(,RPHA-189', ,Illyefalvi István', ,Tragoedia Iepht')	Illyefavi verse „A Lucretia nótájára”
lemma	500	(,RPHA-1254', ,Nikolsburgi Névtelen', ,A kenyérmezei viadal')	(,RPHA-683', ,Temesvári István', ,A kenyérmezei diadal')	azonos téma
szó	100	(,RPHA-1334', ,Tinódi Sebestyén', ,Szegedi veszedelem')	(,RPHA-574', ,Szegedi András', ,Jeruzsálem veszedelme')	1552 és 1553 a két dátum
szó	300	(,RPHA-1482', ,Tolnai Bálint', ,A Szent János látomása')	(,RPHA-607', ,Historia bipartita')	mindkettő 1581-es debreceni nyomtatvány
szó	500	(,RPHA-1482', ,Tolnai Bálint', ,A Szent János látomása')	(,RPHA-607', ,Historia bipartita')	mindkettő debreceni 1581-es nyomtatvány

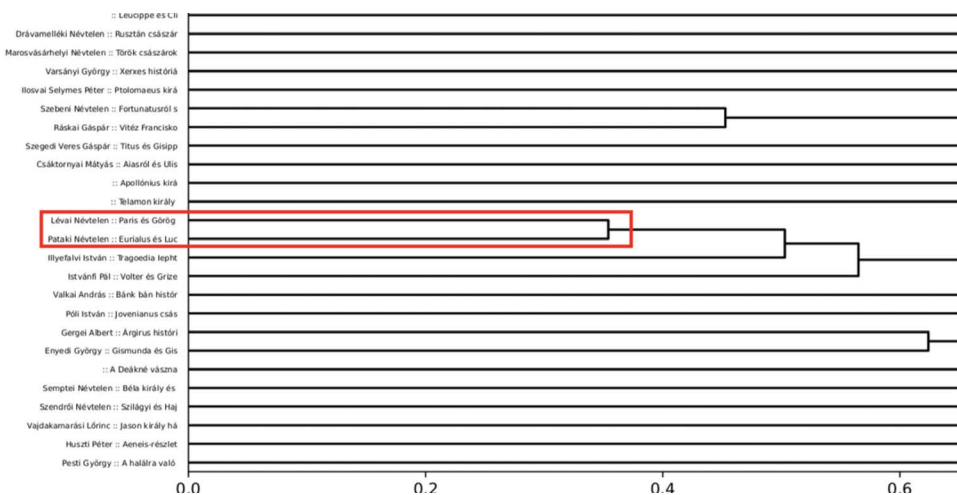
Kategória	Mérőszám	História 1	História 2	KAPCSOLAT
lemma	100	(,RPHA-1500', ,Anon.', ,Béla királynak')	(,RPHA-819', ,Temesvári János', ,Krónika Béla')	azonos téma
szó	300	(,RPHA-1500', ,Anon.', ,Béla királynak')	(,RPHA-819', ,Temesvári János', ,Krónika Béla')	azonos téma
lemma	500	(,RPHA-1500', ,Anon.', ,Béla királynak')	(,RPHA-819', ,Temesvári János', ,Krónika Béla')	azonos téma
szó	300	(,RPHA-189', ,Illyefalvi István', ,Tragoedia Iepht')	(,RPHA-566', ,Csáktornyai Mátyás', ,Aiasról és Ulissesről')	azonos nyomda, 1590, 1592 Kolozsvár
szó	300	(,RPHA-574', ,Szegedi András', ,Jeruzsálem veszedelme')	(,RPHA-822', ,Szeremlyéni Mihály', ,Izrael Egyiptomban')	hasonló téma
szó	500	(,RPHA-866', ,Munkácsi János', ,Tóbiás életéről')	(,RPHA-958', ,Dézsi András', ,Tóbiás házassága')	azonos téma
lemma	500	(,RPHA-866', ,Munkácsi János', ,Tóbiás életéről')	(,RPHA-958', ,Dézsi András', ,Tóbiás házassága')	azonos téma

A táblázat utolsó oszlopában megkíséreltünk magyarázatot adni az itt szereplő históriás énekpárok szókinszének ilyen nagy hasonlóságára. Mint látható, ezek a szövegek elsősorban az azonos tematika révén kapcsolódnak szorosan össze. A legegyszerűbb Göröcsöni Ambrus Mátyás-históriájának (RPHA-101) és Bogáti Fazakas ehhez írt folytatásának (RPHA-930) szoros rokonságát indokolni (100 és 500 lemma, 300 és 500 szó vizsgálatánál). Bogáti nemcsak folytatta Göröcsöni szövegét, de ő volt a Göröcsöni-história kiadója is, és tudjuk, hogy sok helyen változtatott rajta.⁷ Nagyon szorosnak látszik a kapcsolat két, Béla királyról szóló história között is (RPHA-1500; Temesvári János, RPHA-819), három szinten: 300 szó, 100, illetve 500 lemma vizsgálatánál. Úgyszintén tematikai kapcsolat magyarázhatja, hogy Dézsi András *Tóbiás házasságáról* szóló éneke (RPHA-958) és Munkácsi János *Tóbiás életéről* szóló munkája (RPHA-866) 500 szót illetve 500 lemmát vizsgálva nagyon szoros kapcsolatban áll, és minden bizonnyal a Nikolsburgi Névtelen (RPHA-1254) és Temesvári István (RPHA-683) kenyermezei csatáról szóló versei is ezért mutatnak ilyen szoros rokonságot, bár csak egyetlen szinten, az 500 leggyakoribb szót vizsgálva. A fennmaradó néhány szorosabb rokonságot mutató

7 GÖRÖCSÖNI AMBRUS ÉS BOGÁTI FAZAKAS MIKLÓS, „Mátyás király históriája”, in Valkai András, *Göröcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergei Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Göröcsöni Ambrus históriájához 1567–1577*, szerk. HORVÁTH Iván és mások, 219–359, Régi magyar költők tára: XVI. századbeli magyar költők művei, új folyam, 9 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), a továbbiakban RMKT 9.

adatoknál megfigyelhető, hogy főleg 300 szó vizsgálatánál bukkannak fel. Ennél a mérőszámnál erősen látszik az Illyefalvi István írta *Jephtes tragédiája* (RPHA-189) és Bogáti Fazakas *Jób könyve* parafrázisának (RPHA-1181) kapcsolata, a *Jephtes* és Csáktornyai Mátyás *Aiasról és Uliessesről* szóló históriájáé (RPHA-566), sőt, az *Eurialus* és Illyefalvi szövegéé is. Ugyanezen a szinten még két szövegpárt találunk: Szegedi András *Jeruzsálem veszedelméről* írt éneke közelebb áll Szeremlyéni Mihály históriájához, illetve Tolnai Bálint *Apokalipszis*-parafrázisa (RPHA-1482) a *Historia bipartitá*hoz (RPHA-607), mint az *Eurialus* és a *Páris és görög Ilona* egymáshoz. Tolnai verse és a *Historia bipartita* egyébként az 500 szó vizsgálatánál is közelebb állnak. S végül az utolsó olyan verspár, ahol egy kategóriában szorosabb a kapcsolat, mint az *Eurialus* és a *Páris* esetében, az Tinódi *Szegedi veszedelme* (RPHA-1334) és Szegedi Andrástól a *Jeruzsálem veszedelme* (RPHA-574).

Három olyan eset is van, amikor a statisztika szerint a Pataki Névtelen históriája közelebb áll egy másik szöveghez, mint a Lévai Névtelen históriájához. 300 szó vizsgálatánál Illyefalvi István és Pesti György históriáihoz, míg 300 morfológiai szerkezetet nézve csak Illyefalvi verséhez áll közelebb az *Eurialus*. Az Illyefalvi-vers szókinszének hasonlóságát az *Eurialuséval* talán a nótajelzése segít megérteni. A szerző bevallotta az *Eurialus* hatására, a „Lucretia nótájára” írta művét, tehát bizonyosan hatott rá a szóhasználat is, nem csak a versformát és a dallamot vette át. Pesti György históriája esetében ilyen magyarázatot nem találunk, de mivel csak egyetlen mérőszámról van szó a kilenc itt vizsgáltból, igazán nem relativizálja ez sem a vizsgálat pontosságát, és nem gyengíti

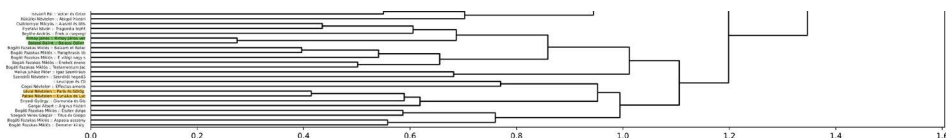
az *Eurialus* és a *Páris* hasonlóságát, amit minden más adat nagyon erősen sugall.

3. ábra. A Pataki és Lévai Névtelen kapcsolata a világi históriákra szűkített korpuszon (plusz Illyefalvi és Pesti György 1-1 verse) 300 morfológiai szerkezetnél (részlet)

Azért, hogy ellenőrizzük Pesti György (RPHA-430) és Illyefalvi István (RPHA-189) verseinek furcsán erős kapcsolatát az *Eurialusszal*, egy olyan elemzést is végeztünk, ahol csak a világi tárgyú széphistóriák és ez a két, a nagy összevetésben fura módon 300 szó, illetve morfológiai szerkezet vizsgálatakor az *Eurialushoz* nagyon közel kerülő két szöveg, Illyefalvi *Jephtese* és Pesti György éneke kerültek bele (3. ábra). Ez a szűkebb korpuszon végzett vizsgálat nagy megkönnyebbülésünkre egyértelműen azt mutatta mindkét kategóriában, hogy a két kakukktojás nem áll közel az *Eurialushoz*, viszont újra összeállt az *Eurialus és Lucretia*, illetve a *Páris és görög Ilona* párosa, ráadásul az összes kategóriában.

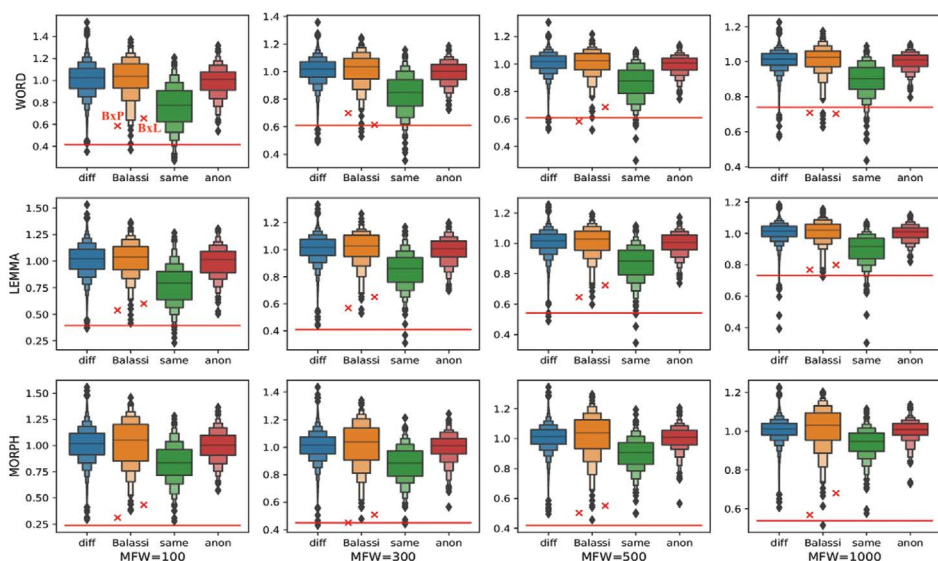
2.3 Az *Eurialus* széphistória és Balassi

Az *Eurialus és Lucretia* Balassi Bálint műveivel való összevetése volt a következő feladatunk, felmérendő, hogy a filológiai hagyományban Vadai István és elődei által kimutatott lexikális kapcsolatokat vajon igazolja-e a stilometriai vizsgálat. Ahogy jeleztük, Balassi, Rimay és Wathay verseiből egy-egy fájlt készítettünk, és egyben vontuk be a stilometriai vizsgálatba. Szembeszökő, de nem meglepő Balassi és Rimay közelsége a dendrogramon, minthogy Balassi és Rimay szóhasználatja és verseik tematikája köztudomásúlag nagyon erősen hasonlít. Wathay viszont az összes dendrogramon határozottan messze jelenik meg ettől a párostól.

4. ábra. A két névtelen (sárga háttérrel), illetve Balassi és Rimay versei (zöld háttérrel).
A 174 verset tartalmazó, 100 szón alapuló dendrogram részlete.

Ha kifejezetten a Balassi-versek és az *Eurialus* kapcsolatára összpontosítunk, akkor is nagyon tanulságos a vizsgálat eredménye. Ezt a következő ábra mutatja meg:

5. ábra. Szókincsazonosság a históriás énekek és Balassi versei között

Ezen az ábrán, ahogy az előzőn is, mind a 12 kategóriában piros vonal jelzi az *Eurialus* és a *Páris* história hasonlóságának szintjét. Nemcsak az eltérő szerzőségű (kék), az azonos attribúciójú (zöld) és a névtelen (piros) szövegek szókincsazonosságát tüntettük fel, hanem ráadásul azt is, hogy Balassi versei külön-külön mennyire hasonlítanak egymáshoz a szókincsük szempontjából (ez a második, a narancssárga tárcsasor). Az ábrákon szereplő két piros x közül a bal oldali mindig a Pataki Névtelen és Balassi (BxP), a jobb oldali a Lévai Névtelen és Balassi (BxL) szövegeinek hasonlóságát jelöli. Ahol a függőleges tengelyen valamelyik pont magasabban áll, mint a vonal, ott azt mondhatjuk, hogy a két históriás ének szókincsében több a közös, mint Balassi és egyik vagy másik históriás ének szókincsében.

Mint látható, a legtöbb kategóriában (8/12) a két széphistória szókincse egyértelműen jobban hasonlít egymásra, mint Balassi teljes verskorpuszának szókincse bármelyikére. Igaz, vannak olyan kategóriák (500 és 1000 szó), ahol az *Eurialus* közelebb áll Balassi lírai verseihez, mint a *Páris és görög Ilonához*. De van olyan is, ahol Balassi versei és a *Páris* állnak közelebb: az 1000 leggyakoribb szót vizsgálva ezek még közelebb állnak egymáshoz, mint az *Eurialushoz* bármelyikük. Két olyan kategória van, ahol azonos szintű a hasonlóság: 300 morfológiai szerkezetnél Balassi és a Pataki Névtelen, illetve a Lévai Névtelen és a Pataki Névtelen munkái ugyanolyan mértékben hasonlítanak egymásra, míg Balassi és a Lévai Névtelen szókincse közötti különbség nagyobb. Ha 300 szót vizsgálunk, akkor pedig pont fordítva, a Lévai Névtelen és Balassi áll éppen olyan közel egymáshoz, mint a Lévai és a Pataki Névtelen műve, míg Balassi szókincse

cse és a Pataki Névtelené ennél jobban eltér egymástól. Azt mondhatjuk, hogy az összehasonlítással a két névtelen szövegének hasonlósága nagyon erős megerősítést nyer, és a stilometriai elemzés hitelességét csak erősíti, hogy Balassi verseinek szókincse és az *Eurialusé* e vizsgálat szerint is erősen hasonlít egymásra, ahogyan azt a filológusok más módszerekkel vagy pusztán megérzésük alapján már megállapították. Ráadásul nincs még két ilyen szöveg, mint az *Eurialus* és a *Páris*, melyek ennyire közel állnának Balasséhoz, leszámítva persze Rimay verseit.

A stilometriai vizsgálat nem tudja teljes bizonyossággal eldönteni egy mű szerzőségének kérdését, de az ezen alapuló attribúciók statisztikai szempontból nagy valószínűséggel megbízhatók. Az elemzés alapján kijelenthető, hogy ha a Pataki Névtelen azonosítható egy másik ismert 16. századi mű szerzőjével, az sem Balassi Bálint, sem Enyedi György, sem Illyefalvi István, sem más név szerint ismert költő, hanem a *Páris és görög Ilona* szerzője, a szintén ismeretlen kilétű Lévai Névtelen. Azt állíthatjuk, hogy nagyon valószínű, hogy ugyanaz a személy írta a két szerelmes históriát.

2.4 További stilisztikai és poétikai párhuzamok az *Eurialus* és *Lucretia* és a *Páris és görög Ilona* között

A stilometriai vizsgálat számunkra nagyon meggyőző eredménye a két szöveg közös szerzősége. Ennek ellenére tudtunkkal még sohasem merült fel a szakirodalomban, hogy a két szöveg ugyanazon szerző műve lehet. Pedig, ha a két szöveg felépítését, poétikáját nézzük, szembeötlő a hasonlóság. Mindkettő nagyon erősen tapadó fordítás, egy nagy tekintéllyel bíró (humanista, illetve klasszikus latin) szöveg pontos átültetése, kevés beavatkozással a fordított szövegbe. A *Páris és görög Ilona* ugyan többet kihagy Ovidiusból, de nincs igazán nagy eltérés a két fordítási módszer között. A pontos fordítást mindkét szövegben keretbe foglalja egy kiegészítés, kommentár. Az *Eurialus* esetében a pontos forrás azonosítása segített abban, hogy a fordító beavatkozását ne értékeljük túl.⁸ Az sem kizárható, hogy a Lévai Névtelen közvetlen forrása esetleg nem Ovidius két levele volt, hanem egy abból készült átdolgozás, mely esetleg a trójai háború rövid összefoglalását is tartalmazta, így elképzelhető, hogy itt is csekélyebb lehetett az átdolgozó-fordító beavatkozása a forrásszövegbe, mint azt ma tudni véljük. De talán ebben a legnehezebb állást foglalni. Király György például még úgy vélte, hogy sok forrást használhatott a Lévai Névtelen: „Trója pusztulásának leírásában rövidség tekintetében szintén Dictys-szel egyezik meg (L. V : II.), bár kétségtelen, hogy az *Aeneis* II. énekét is olvasta. Csak onnan meríthette Priamus meggyilkolásának azt a részletét, mikor Neptolomeus [így!] az agg királyt üstökön ragadja s úgy öli meg”.⁹ Csakhogy ez a részlet nagyon hasonlóan szerepel Hunyadi Ferenc 1569-re datált Trója-históriájában.

8 MÁTÉ Ágnes, „Johannes Oporinus vegyes variánsa és a Pataki Névtelen magyar fordítása”, in MÁTÉ Ágnes, *Egy kora újkori sikerkönyv története: 15-16. századi szövegvariánsok és fordítások Aeneas Silvius Piccolomini „Historia de duobus amantibus” című szerelmes regényéből*, 135–160 (Budapest: Reciti, 2018), 141–156, <https://www.reciti.hu/2018/4876>.

9 KIRÁLY György, „A trójai háború régi irodalmunkban”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 27 (1917): 1–23, 129–150, 131. (A zárójeles közbevetés az eredetiben.)

Lehet, hogy közös forrásra mennek vissza (akár az elveszett, csak nótajelzésből ismert Trója-regényre), vagy akár az is, hogy a Lévai Névtelen ismerte Hunyadi históriáját. Íme, a két párhuzamos rész:

Hunyadi Ferenc: *Trója megszállásáról*¹⁰

Kegyetlen Neoptolomus eljuta,
Politesnek üstökét kapta vala,
Éles törrel hozzája kezdett vala,
Atyja előtt négy részre vágta vala.

Atyja ezen elkeseredett vala,
Öve megett egy kicsi hanzsár vala,
Gyermekeért hozzá hagyított vala,
Vén Priamus erősen szánja vala.

Vén ereje semmit nem tehet vala,
Az vitéz mellett csak megpendült vala,
Kegyetlen Neoptolomus indula,
Az vén embert üstökön kapta vala.

Fiának vérébe levonta vala,
Kegyelmet fejének igen kér vala,
Neoptolomus fejét vötte vala,
Ez világból ekképen kimúlt vala. (v. 2201–2216)

Lévai Névtelen: *Páris és görög Ilona*¹¹

Neptolomeus Achillesnek fia,
Kit más néven Pirrusnak hívnak vala,
Atyja halálát igen bánja vala,
Azért mikor Priámust látta vala:

Az vén embert mindjárt üstökön kapa,
Fegyverével az ő fejét elvágá,
Mind fiait, leánit koncra hánya,
Hector feleségét magának hagyá. (v. 1125–1132)

10 HUNYADI Ferenc, „Az régi hires neves Trója városának tiz esztendeig tartó megszállásáról és rettenetes veszedelméről”, in *XVI. századbeli magyar költők művei 7, 1566–1577*, szerk. DÉZSI Lajos, 50–118, Régi magyar költők tára 8 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1930).

11 LÉVAI NÉVTELEN, „Historia continens verissimam excidii Troiani causam [...]”, in *uo.*, 135–168, 168.

Ezen kívül, bármennyire is felszíni hasonlóságnak tűnik, fontos, hogy a Lévai és a Pataki Névtelen szövegének sincs akrosztichonja.¹² Viszont a két bevezetés és kolofon ki-fejezőmódjában és tartalmában meglehetősen hasonló, a szerelemtől óvja olvasóit:

Lévai Névtelen: *Páris és görög Ilona*¹³

Szólok szerelem dolgáról néktek
És tűzének nagy lángjáról beszélek,
Kit hogy megértsetek, titeket kérlek,
Régi lőtt dolgot jelentek, higgyétek. (v. 1–4)

[a szöveg vége:]

Példa lehet az Páris mindeneknek,
Példa Ilona tinektek szép szűzeknek,
Hogy ifjak szavának ti ne higgyetek,
Kiben nagy gyakorta csalárdságok esnek.

Maradjatok meg tökéletességben,
Éljetek tisztán mind az jó életben,
Ne forogjatok ily feglött erkölcsben,
Reménségtek legyen csak az Istenben.

Ez dolgokat deákból ki fordítá,
Maga gondolatjában ezt ki írta,
Nevét ez énekben ő meg nem írta,
Ez éneket barátjának ajánlá.

Írta vala ennyi jó esztendőben:
Krisztus születése után ezerben,
Ötszázban és az hetven esztendőben,
Híres Léva város kerületiben. (v. 1142–1156)

12 A széphistóriák között ezzel azért nincsenek egyedül. Ilyenek még az RPHA szerint a *Leucippe és Clitophon* (RPHA-4019), az *Apollonius* (43), a *Telamon* (357), az *Effectus amoris* (1273), a *Rusztán császár* (373), a *Volter és Grizeldis* (318), a *Béla király és Bankó lánya* (512), a *Fortunatus* (560) és a *Szilágyi és Hajmási* (324) széphistóriák. A *Deákné vásznának* (4018) valószínűleg volt akrosztichonja.

13 LÉVAI NÉVTELEN, „Historia continens...”, 135, 168.

Pataki Névtelen: *Eurialus és Lucretia*¹⁴

Sokakról szólhatnék, kiknek példájokról lehetne több beszédem,
De most kiváltképpen két ifjú személynek szerencsáját éneklek,
Kikben mérges voltát igen megmutatá az kegyetlen szerelem. (v. 13–15)

[a szöveg vége:]

Vége már ez legyen az én írásomnak az szerelem dolgáról,
Azki többet akar róla tudakozni, értse több írásokból,
Utolsó tanácsom, hogy azkitől lehet, megója magát attól.

Mikoron írának másfélezer után hetvenhét esztendőben,
Aeneas Sylvius írásából szerzék ez éneket versekben,
Bodrog vize mellett, Patak városában, az úr Gombos kertében. (v. 1504–1509)

Persze mi is tudjuk, hogy a kolofonszövegek a legközhelyesebb, bevett szófordulatokat tartalmazó elemei a magyar históriás énekeknek, de itt különösen erősnek érezzük a megfogalmazás hasonlóságát. A szerző mindkét esetben szándékosan névtelen marad, erre a *Páris* szerzője fel is hívja a figyelmet a kolofonban.

Mindkét história több részre van osztva, és latin nyelvű disztichonok állnak a részek elején. Máté Ágnes szerint az *Eurialus*ban ezek a magyar fordító művei.¹⁵ A *Páris*ban is vannak latin sorok, részben Ovidiusból, de vannak olyanok is, amelyeknek nem sikerült azonosítani a forrását, például ez a disztichon:

Disce ex meo exemplo formosis posse carere,
Est virtus placentis abstinuisse bonis.

Úgy véljük, hogy a szerző azonossága magyarázhatja ezt a hasonlóságot is, a latin versek használatát a magyar verses históriákban. A szókincs nagyfokú azonossága mellett felmerül persze az is, hogy nagyobb szintaktikai egységeket vizsgálva vajon érzékelhető-e a hasonlóság. Ez az általános tudományos tapasztalatok szerint nem olyan bizonyító erejű, mint a stilometriai elemzés, de mégis érdekes, hiszen például Balassi és a Pataki Névtelen azonosságát is ezzel igyekeztek igazolni. Ennek a tanulmánynak a keretei között ezt alaposabban nem vizsgáltuk, de a karakter-bigramos elemzésünk segített azonosítani két-két hasonló és a korpusz egészében ritka szófordulatot a két históriás énekben. Ez a fajta sorvizsgálat nem könnyen azonosít ilyen párhuzamokat két eltérő metrumú versben, ezért is érdemes ezt a kettőt megmutatni:

14 PATAKI NÉVTELEN, „Eurialus és Lucretia históriája”, in RMKT 9, 405–461.

15 MÁTÉ, „Johannes Oporinus...”, 139.

Ezen azért én oly igen megrettentem (*Páris*)
Szép Lucretia is oly igen szertelen ezen megrettent vala (*Eurialus*)

Mert az te szépséged nekem úgy tetszik (*Páris*)
Igen tetszik nékem az te nagy szépséged és kegyes tekinteted. (*Eurialus*)

A históriás énekek korpuszát korábban megvizsgáltuk a rímelés szempontjából is.¹⁶ Ha azokat az adatsorokat nézzük, akkor megállapítható, hogy az *Eurialus* és a *Páris* rímélése nagyon sok szempontból hasonló: így a valára végződő sorok és az önrimék aránya vagy éppen a gazdag rímek feltűnő hiánya (pláne Balassihoz képest).

2.5 Ki lehet egyszerre a Lévai és a Pataki Névtelen?

Legutóbb Máté Ágnes foglalta össze az *Eurialus* és *Lucretia* szerzőségével kapcsolatos elméleteket.¹⁷ Három 16. századi magyar értelmiségi merült fel szerzőként, közülük kettőtől nem maradt fenn egy sor magyar nyelvű szöveg sem, a harmadik pedig maga Balassi Bálint. Szilády Áron, Eckhardt Sándor és Vadai István egyértelműen Balassi szerzősége mellett érveltek,¹⁸ Négyesy László és Horváth Iván legalábbis óvatosan Dobó Jakabra szavaztak,¹⁹ míg Kőszeghy Péter Paksi Mihályra gondolt.²⁰

Ha a hipotézisünk helytálló, és a Lévai Névtelen azonos a Pataki Névtelennel, akkor a két széphistória szerzője csak olyan személy lehet, aki *lehetett* 1570-ben Léván és 1577-ben Sárospatakon. A három eddig javasolt szerző véleményünk szerint már e kritérium alapján kiesik. Pedig az még rendben is volna, hogy valószínűleg olyan személyről van szó, aki a Dobó–Balassi–Sulyok érdekkörhöz és udvartartáshoz tartozik, hiszen Léva és Patak egyaránt a Dobó család birtoka volt. Ennek a feltételnek megfelelően Balassi és Dobó Jakab is. De a Dobó Jakab szerzőségét először felvető Négyesy számára ő 1577-ben, 15 évesen is túl fiatalnak tűnt az *Eurialus* megírásához, épp ezért még kevésbé valószínű, hogy ez a feltételezett csodagyerek 1570-ben, nyolcévesen képes lett volna Ovidiust ilyen minőségben versben átültetni magyarra. Balassi Bálint szerzősége sem valószínű. Ő 1570-ben, a *Páris* és görög *Ilona* elkészültekor még csak 16 éves, és az év márciusában menekül börtönből megszökött apja után Lengyelországba, ott is tar-

16 SELÁF Levente és Petr PLECHÁČ, „Számoljuk meg a valákat! A históriás énekek rímélése”, in *A históriás ének: Poétikai és filológiai kérdések*, szerk. SELÁF Levente, 115–145 (Budapest: Gépeskönyv, 2023).

17 MÁTÉ, „Johannes Oporinus...”, 136–137.

18 GYARMATHI BALASSA Bálint, *Költeményei*, szerk. SZILÁDY Áron (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1879), 335–351; ECKHARDT Sándor, „Balassi Bálint irodalmi mintái”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 23 (1913): 171–192, 405–450; VADAI István, „Lucretia hálójában: A széphistória szöveghagyományáról és szerzőjéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 683–708.

19 NÉGYESY László, „A Pataki Névtelen és Dobó Jakab”, *Irodalomtörténet* 5 (1916): 81–86; HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 262–275.

20 Legutóbb KŐSZEGHY Péter, „Paksi Mihály, az *Eurialus* és *Lucretia* valószínűsíthető szerzője”, in KŐSZEGHY Péter, *Az én életemben éltető épségem: Irodalomtörténeti tanulmányok*, 54–121 (Budapest: Balassi Kiadó, 2022). De lásd még KŐSZEGHY Péter, „Előzmények”, in KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphion*, 72–157 (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), 133–157.

tózkodik egyébként 1572-ig. Nem lehet teljesen kizárni, hogy 1569-ben, 1570 elején foglalatosskodott a mű fordításával, esetleg akkor fejezte volna be a korábban elkezdett fordítását, de ezt egyáltalán nem tartjuk valószínűnek: volt szegénynek elég baja. Paksi Mihály is kizárható, hiszen 1566 és 1576 között peregrinus diák volt Nyugat-Európában, és nem tudunk róla, hogy hazatért volna ez idő alatt, tehát azt sem tudjuk valószínűsíteni, hogy 1570-ben megfordult volna Léván.

Balassi feltételezett szerzősége kapcsán még azt kell megjegyeznünk, hogy költői és emberi személyisége, öntudata szerintünk teljesen valószínűtlenné teszi, hogy névtelenül publikált volna egy általa írt-fordított művet, amelyet aztán ráadásul idéz lírai verseiben. Valószínűleg nagyon büszkén vállalta volna szerzőként ezt a két átdolgozást, ha nem is akkor épp, amikor apja kegyvesztett volt, de később mindenképp. A *Páris és görög Ilona* a ma fennmaradt példányok alapján először 1576-ban jelenik meg Debrecenben, az *Eurialus* pedig szintén ugyanott, 1587-ben, tehát mindkettő Balassi életében. Mi oka lett volna rá Balassinak, hogy ne hirdesse büszkén a teljesítményét, s úgy idézze saját fordítását, hogy nem veszi a nevére? Miért ódzkodott volna tőle a nyomdász, hogy feltüntesse a nevét a kiadványokon? Ez is azt sugallja, hogy valaki mást kell javasolnunk szerzőnek.

Ez a szerző olyasvalaki, akinek fontos ugyan a világi-szerelmi tematika, mégis mindkét művét szerelemellenes keretbe ágyazta. Nem lenne meglepő, ha egy protészta prédikátor lenne ez a személy. A Dobó családdal közel álló egyházi személyeket keresve felmerült bennünk Sztancsics-Horváth Miklós lévai prédikátor neve, aki Horvátországból települt a Felvidékre, és akit Dobó Ferenc később Pálócon alkalmazott.²¹ De valójában semmilyen adatunk nincs arra, hogy Sztancsics-Horváth bármiféle irodalmi tevékenységet folytatott volna, és nem valószínű, hogy köze lehetett a két szöveg fordításához, avagy másképp a két história megírásához: ugyanolyan alaptalan lenne ezt feltételezni, mint Dobó Jakab vagy Paksi Mihály szerzőségét.

Ennyi természetesen még nem elég ahhoz, hogy egy konkrét szerzőhöz kapcsoljuk a két históriás éneket. Annyi viszont biztosra vehető, hogy ha ugyanaz írta őket, az teljesen lehetett akár Balassi, akár Paksi, akár Dobó. És itt vissza kell térnünk a két szöveg eddigi értelmezéstörténetéhez is: vajon a sok hasonlóság ellenére miért nem merült fel soha, hogy ugyanaz lehet a szerzőjük?

Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy általában a históriás énekek eléggé homogének: sok-sok olyan poétikai jegy van, amely a bő 170 versből álló fennmaradt korpusz nagyobb részében megtalálható, s így nehéz sajátos szerzői jegyeket megállapítani. De talán ennél is fontosabb lehetett a két irodalmi szöveg kanonikus státuszának eltérése. Az *Eurialus* a régi magyar irodalom remekművének számít. Máté Ágnes így ír a szerzőről: „Az *Eurialus* és *Lucretia* szép költői nyelve, versformája (3×19 szótagos, az ún. Balassi-strófa elődje) és a benne megtalálható műveltségelemek, vagyis a klasszikus és bibliai utalások sokasága miatt egy vájt fülű és művelt költőt vetít elénk szerzőjeként.”²² Ez akár Balassi, akár nem, olyan csúcsteljesítményként emlegetjük, amely kiemelkedik

21 CSIFFÁRY Gergely, *Ruszkai Dobó István életrajza* (Rudabánya: Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány, 2014), 95.

22 MÁTÉ, „Johannes Oporinus...”, 135.

a műfaj többi fennmaradt darabja közül. Ezzel szemben a *Páris és görög Ilona* históriája egy közönséges iskolai fordítási gyakorlatnak tűnik, alig páran foglalkoztak vele, gyakorlatilag a kritikai kiadás elkészülte óta sem nagyon született róla tanulmány. Pedig valójában a két szöveg jellegében, minőségében, a forráskezelésben, a szerelemhez való viszonyát tekintve nem nagyon tér el. A *Párist* egy barátjának ajánlja a szerző, ami szerintünk arra utal, hogy egy olyan tanult vagy tanulmányokat folytató, tudományos vagy egyetemi közösséghez tartozó személyről lehet szó, aki nem egy menyegzőre írja és nem egy hírneves protektornak dedikálja a művét, hanem saját miliójének. Ehhez hasonló az *Eurialus* alapállása is. Nyelvi megformáltságát illetően az *Eurialus* jobb, mint a *Páris*, de szerintünk ennek nem az az oka, hogy az egyik költő jobb lenne, mint a másik, hanem az, hogy *ugyanaz* a költő 1577-ben már tapasztaltabb, mint 1570-ben volt. Képes volt jobb művet alkotni, eredeti strófaformában, és így fontos új ingert adni a históriás énekek műfajának. A szerző feltételezett szoros kapcsolata a Balassi és a Dobó famíliákkal megmagyarázza azt is, hogy Balassi Bálint miért ismerhette jól a művet.

2.6 Az új kézirat

Nemrégiben bukkant fel egy fontos új adalék a Pataki és Lévai Névtelen kilétével kapcsolatban: a *Páris és görög Ilona históriájának* sokáig ismeretlen szövegtörödéke, amely egy tizenhat lapból álló makulatúrában maradt fenn a linzi Oberösterreichische Landesbibliothekban.²³ A 16. századra datálható makulatúra a wittenbergi nyomdász, Johannes Crato által 1575-ben nyomtatott *Institutionum Hebraicarum libri V.* kötéséből került elő,²⁴ ma az őrzőkönyvről leválasztva a Hs.-603-as jelzet alatt van katalogizálva, digitális másolata is elérhető.²⁵ A lapok jelenlegi sorrendjében a magyar nyelvű szövegek nem folytatólagosan, hanem több helyen szerepelnek (9v, 14r–15v és 16r–16v), latin és német nyelvű szövegekkel vegyesen. A három magyar nyelvű szövegcsoporthoz más-más kéz munkája. Ez arra utal, hogy nem egy kéziratból származnak ezek a lapok, hanem több, egymástól eredetileg független, feleslegessé vált papírlapot, esetleg füzetet használtak fel a kötés során. Írásképek alapján a magyar, német és latin szövegek egyaránt 16. századiak.

A kéziratlapok mindhárom esetben csonkoltak, mert a lapszéleket levágták, de a szöveg rekonstruálható. A jelenlegi lapszámozás szerinti első szöveg a 9v-n egy levél piszkozata.²⁶ A 14r és 15v közötti oldalakon két hosszú részlet található (*Márk evangé-*

23 A szöveg első leírását és átírását Kiss Farkas Gábor készítette el az ELTE BTK Irodalomtörténeti Doktori Iskolájának hallgatóival közösen.

24 Valentin SCHINDLER, קודקוד וישל שדוּקָה (Dikduk leshon ha-kodesh) – *Institutionum Hebraicarum libri V* (Wittenberg: Crato, 1575).

25 Linz, AT-OOeLB, Hs.-603 (Makulatur aus dem Einband eines 1575 bei Joh. Crato in Wittenberg gedruckten Buches, saec. XVI), 1600, <https://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/603/32/>. A makulatúra anyaga papír, lapjainak mérete 160 × 97 mm, és a 16. századra datálható.

26 „Zollgalotomat kegelmed- // neg mind vramnach mind // asonomnag kerem es kedt // hog kedt adna meg // husat astis akarnam meg // kerd(n)i kegelmedtol h kegel // med meg atta es adott // bironag es maga biro // nem atta kegelmed es adott // nek elvesek nekem hoch // kegelmedt nech atta // Isten tarcha

liumából és Pál apostolnak az Efezusiakhoz írt leveléből) a Heltai Gáspár nyomdájában megjelent *Újtestamentum*-fordításból (1561). Minket a harmadik szöveg érdekel, amely a 16. levél rectóján olvasható, és néhány sora megegyezik a *Páris és görög Ilona históriája* egyik passzusával. A versón pedig csupán egy üdvözlőformula („Szolgalatomat írom kgdnek”) szerepel, tízszer, pár latin sor („Cum ad nonnullor[.] do[.]nor[.] cons[.]jari-or[.]que”) kíséretében, amely oklevelek gyakori formulája. Véleményünk szerint mindkét oldal ugyanazon kéz írása, amely nem azonos a másik két magyar nyelvű töredék lejegyzőjével.

A makulatúrához használt többféle kézirat pontos datálása nehézségekbe ütközik. A kötetet, melynek kötéséhez felhasználták a fragmentumokat, 1575-ben adták ki. Sajnos a kötés időpontjáról semmit sem tudunk, nem tisztázott, hogy a kötés a könyvvel egy időben, Crato műhelyében készült-e. Részünkről ezt csak valószínűsíteni tudjuk. Úgy véljük, hogy a kéziratokat Crato wittenbergi nyomdájában használták fel kötésre makulatúráként, valamikor 1575-ben vagy utána. Olyan efemer jellegű szövegekről van szó, melyeket lejegyzője valószínűleg nem akart hosszabb távon megőrizni. A kötéstáblába olyan papírhulladék kerül általában, mely régebben fontos lehetett, de elveszítette relevanciáját (középkori oklevél, idegen nyelvű szöveg, pénzügyi papírok), vagy olyasmi, amit nem is akart senki hosszabb távon megőrizni. Ezek a jegyzetek, íráspróbák nagyon hamar arra a sorsra juthattak, hogy egy kötést erősítsenek meg: még ez volt a legjobb, ami történhetett velük. Mi úgy gondoljuk, hogy vagy Crato, vagy egy a városban dolgozó könyvkötő műhelyében kerülhetett sor a kéziratlapok felhasználására, és csak a Cratóhoz fűződő kapcsolattal tudjuk magyarázni, hogy három magyarul tudó írástudó által lejegyzett szöveg is bekerült ugyanabba a Wittenbergben nyomtatott könyv kötéstáblájába.

A kéziratok tehát valamivel 1575 előtt, ehhez a dátumhoz közel keletkeztek. Az írásképp ennek a feltételezésnek nem mond ellent. A 1. számú magyar nyelvű töredék, a levél mindenképp erősíti ezt a feltevést, hiszen a kézirat alján (9v) az 1569-es dátum szerepel, ami tovább erősíti azt a feltételezést, hogy a szennylapok már 1575 előtt a kötést készítő személyhez, jó eséllyel a nyomdászhoz kerültek.

A *Páris és görög Ilona históriájához* kapcsolódó szövegrészlet a következő:

kegelmedett // jo egressessegben // 1569. [...]” Ha összevetjük ezt a lapot az ezt követő 10r–10v oldalakkal, melyek német nyelven íródtak, kitűnik, hogy ez a három oldal egy kéz műve. A magyar nyelvű levél lejegyzője a szöveg sajátos hibái miatt valószínűsíthetően német anyanyelvű volt.

Makulatúra (16r)	Lévai Névtelen: Páris és görög Ilona históriája
[..]mar ertem Páris te leuedet [.]l altatta zep zod gienge ziuemet mar ertem Páris te leuedet ertem Páris te leuedet m ertem Páris te leuedet m ertem Páris te leuedet m ertem Páris te leuedet [..]mar ertem Páris te leuedet, altatta zep zod gjenge ziuemet [.]uel Irasra birta az kezemet [.]em twrhetem hogj en Immar nem Irnek akaratonak hogj mit [.]ngednek, mert az ennekem Jobnak [.]czik hogj neked erreol enis Irnek, [.]ar mint titkolljam azt magamban zerelemnek nila által hata [....]emet kjert eyel nappal en csak gjtoreodeom, te miattad niukhakatat lankodom. Legi egyességben Jo Mihaly deak mosti csak ez	Immár értem, Páris, te leveledet, Eláltatta szép szód gyenge szívemet, (473–474) Immár értem, Páris, te leveledet, Eláltatta szép szód gyenge szívemet, (uo.) Levélírára bírta én kezemet. Nem türhetem, [Páris,] hogy nem írnék, (476–477) Hogy <u>kévánságodnak</u> ebből engedék, (479) [Szerelmemnek tüzét] miért titkolnám (234) Éjjel-nappal miattad gerjedezem, (242) Szerelmedben szép Ilona gyötrődtem, (241)

A kézirat modernizált és verssorokba tördelt átírata

[Im]már értem Páris te leveledet
[E]laltatta szép szód gyenge szívemet
már értem Páris te levedet
Értem Páris te levedet
m ertem Páris te leuedet
m ertem Páris te leuedet
m ertem Páris te leuedet
[Im]már értem Páris te leveledet,
[El]áltatta szép szód gyenge szívemet
[Mi]vel írásra bírta az kezemet
[N]em türhetem hogy én immár nem írnék
Akaratonak hogy mit [e]ngednék,

Mert az énnékem jobbnak [...]czik
hogy néked erről én is írnék,
[...]ar mint **titkoljam** azt magamban
szerelemnek nyíla által hatá [...]emet
kiért éjjel-nappal én csak **gyötrődöm,**
te miattad nyughatatlankodom.
Légy egészségben
Jó Mihály deák most csak ez

Igazából ez a pici szöveg két különböző helyen is kapcsolódik a széphistóriához. A nagyobbik része Ilona levelének első strófája (Tertia pars. Responsia Helena ad Paridem), két sora viszont Páris levele kezdőstrófáinak (2. és 4. versszak) frazeológiájával mutat erős hasonlóságot. Íme, félkövérrel jelezzük a kéziratföredékben szereplő sorokat.

Ilona válasza:

Immár értem, Páris, te leveledet,
Eláltatta szép szód gyenge szívemet,
Arra engesztelte már én szememet,
Levélírára bírta én kezemet.

Nem tűrhetem, Páris, hogy nem írnék,
Mert az nekem dicsiretnek tetűék,
Hogy kívánságodnak ebből **engedék,**
Egynéhán szóval azért választ tevék.

Páris levelének kezdete pedig a következő:

„Téged köszönt az Priámusnak fia,
Lidiabeli gyenge szép Ilona,
Levélnek választát ű sem várja,
Csak temagad szerelmét ű óhajtja.

Mint szólhatok, akarmint én tagadjam,
Szerelmemnek tüzét **miért titkolnám,**
Hogyha láttad, miattad megfáradtam,
Magam tééretted halni bocsáttam.

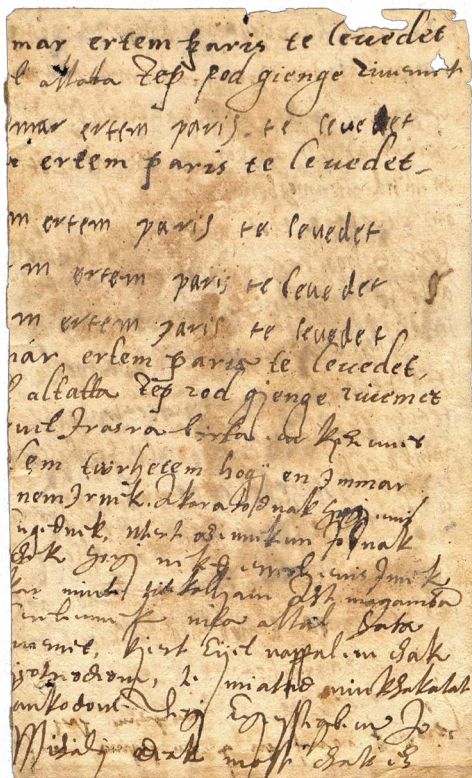
Ha azt kívánod, hogy neked megvalljam,
Az szerelmet hogy én el ne tagadjam.
Mert az tüzet én el nem titkolhatom,
Szerelmemet már el nem fedezhetem.

Szerelmedben szép Ilona gyötrődtem,
Éjjel-nappal miattad gerjedezem,
Ugyan ég bennem hozzád én szerelmem,
Ki miatt nekem immár el kell vesznem.

Ha valaki hiányolná a „szerelem nyila” kifejezés párhuzamát a Lévai Névtelen munkájában, nos ez annyira banális, hogy az *Eurialus*ban kétszer is szerepel.

Többféle magyarázat kínálkozik arra, hogy mi a kapcsolat a széphistória és a Mihály deák által aláírt szöveg között. A legkézenfekvőbb az, hogy amint azt többek közt Stoll Béla kutatásaiból tudjuk, a széphistóriák jobban sikerült formuláit, megfogalmazásait magánlevelekben is felhasználták, akár udvarlási célzattal is.²⁷ Ha itt is ezt feltételezzük, akkor a kézirat egy udvarló célzatú levél fogalmazványa lenne, amelynek írója a Lévai Névtelen munkájából inspirálódott. Ez megmagyarázná, miért nem pontosan azt a szöveget találjuk itt, amit a széphistóriában, és miért emlékeztet a szöveg a széphistória két különböző helyére is. Egy másik lehetőség az, hogy a széphistória egy furcsa másolata maradt fenn ebben a kéziratban, amely innen-onnan tartalmaz részeket, de ez kevésbé valószínű, hiszen a verses formában induló szöveg a végére formai szempontból szétesik, a szótagszámlálás, a rímek eltűnnek. Mi egy harmadik opciót tételezünk fel: azt, hogy a szöveg szerzői fogalmazványa, fordítói kísérlet, amely a véletlennek köszönheti fennmaradását. Ez a Lévai-Pataki Névtelen kezdetleges kísérlete görög Ilona levelének lefordítására.

Természetesen nagyon sok bizonytalansági tényező van egy ilyen felvetésben. Az egyik mindjárt a datálással kapcsolatos. Hipotézisünket tovább bizonyítja, ha elfogadjuk, hogy a hordozó kötet kötése 1575-ben vagy csak kevésbé később készült el, és a kötéstáblához felhasznált szöveg épp ezért ezt megelőzően készült. Ha ez így van, akkor kijelenthető, hogy ez egy nagyon korai másolat lenne a széphistóriából, hiszen a Lévai

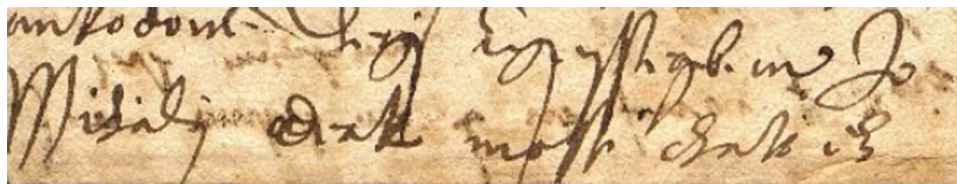

1. kép. Linz, AT-OOeLB, Hs.-603, 16r

27 STOLL Béla, „Közösségi költészet – népköltészet: Megjegyzések a XVII. századi kéziratoss szerelmi lírához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 62 (1958): 170–176.

Névtelen verse a kolofon szerint 1570-ben készült el, és csak 1576-ban jelent meg nyomtatásban. Ha nem feltételezünk kapcsolatot a szerelmeslevelet írni próbálgató Mihály deák és a Lévai-Pataki Névtelen között, akkor abból az az állítás következne, hogy a história nagyon korán elterjedt, és közismertté vált. Csak ez magyarázná, hogy a megjelenést követően olyan komoly tekintéllyel bírt, hogy már 1575 előtt, az első ismert kiadás előtt idézi valaki a saját szerelmi levelezéséhez írt piszkozatában. (Persze feltételezhetünk egy elveszett korábbi kiadást, de erre semmiféle bizonyítékunk nincs.) Számunkra sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a linzi szöveg írója és a széphistória szerzője ugyanaz a személy.

Persze a szöveg különös, és egyértelműen befejezetlen, vázaltszerű. Nem tudjuk, miért nem tartja végig a verses formát, és ugyanígy kérdéses, miért ismétli meg a nyitósort hétszer, ráadásul hibásan. Ha egy levél fogalmazványáról volna szó, akkor ez érthető lenne. De akkor sem meglepő, ha egy első fordítási próbálkozásról van szó: a szerző talán az első sort megtalálva, annak ritmusát memorizálva, többször lejegyezve igyekezett megtalálni a megfelelő formát, és itt alig jutott egy versszaknál tovább. Utána a verses forma szétesik, és előkerül egy-két olyan kifejezés a szerelmes gyötrődéséről, amit a história egy másik részében, Páris levelében azonosítottunk. Talán ezzel is magyarázható, hogy a szöveg alján található aláírás így fogalmaz: „Mihály deák, most csak ez”. Horváth Iván említette az izgalmas irodalomtörténeti párhuzamot: kicsit arra hasonlít ez az inkantációs, belerévedős komponálási mód, ahogyan Villon a *Hagyatékok* végén beszél lelkének különböző részeitől és az álomról, amiből felriad, és ez a felriadás vet véget a költeménynek is. Horváth Iván azt is felvetette, hogy a linzi kézirat szövegét akár különálló versként is rögzíthetnénk, s nem mint a *Páris és görög Ilona* históriájának egyik kéziratát.

2. kép. „Jó Mihály deák most csak ez”, Linz, AT-OOeLB, Hs.-603, 16r (részlet)

Ha hipotézisünk helytálló azzal kapcsolatban, hogy a kézirat lejegyzője és a széphistória szerzője azonos, akkor az aláírás a szerző személyét adhatja meg. Tehát a Pataki és egyben Lévai Névtelent végre elkeresztelhetjük, mégpedig Mihálynak.

2.7 Kicsoda Mihály deák?

Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy olyan személyről lehet szó, aki valamikor 1575-öt megelőzően kapcsolatba került Johannes Cratóval, és így kerülhetett ez a lap a nyomdába. A nyomdász mai ismereteink szerint tizenkilenc magyar diákkal állt kapcsolatban,

akik búcsúkölteményeket és propemptikonokat nyomtattak nála. A tizenkilenc nebuló közül csak kettő keresztnéve volt Mihály: az egyik Mohi Mihály, a másik Varsányi Gorsa Mihály. Mohi 1566-ban nyomtatott Cratónál, Varsányi pedig 1569-ben. Mohi Mihály már 1567-ben elhagyta Wittenberget, és ekkor még nem ismerhette a kolofon szerint csak 1570-ben elkészült históriát. Persze elképzelhető, hogy már 1566-1567-ben gondolkodott az ovidiusi szöveg fordításán, és az ő jegyzetei maradtak volna fenn. Az ő esetében nem ismerünk semmilyen kapcsolatot a Dobó–Balassi családdal. Nem úgy, mint a nála sokkal ígéretesebb és izgalmasabb szerzőjelöltnél, Varsányi Gorsa Mihálynál.

Noha Varsányi Gorsa Mihály életéről keveset tudunk, sok szempontból illik rá sok minden, amit a szerzőről a művei alapján állíthatunk. Előbb Váradon, majd Kolozsvárott tanult, 1569. október 25-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Ez idő tájt lépett be a coetusba is. Szabó András kiemeli, hogy Balassi János és felesége, Sulyok Anna támogatásával jutott el Wittenbergbe, bár inkább „Anna asszony ösztökelte férjét erre”.²⁸ 1569-ben Cratónál jelentette meg nyomtatásban Debreceni Joó Jánosnak szánt propemptikonját. 1582-ben Skaricza Máté szerint már nem élt.²⁹

Idézzük röviden Szabó András wittenbergi magyar diákokról írott könyvének Varsányi Gorsára vonatkozó sorait:

Peregrinációra Balassi János támogatásával indult el 1569-ben, Wittenbergben és Heidelbergben tanult, s számos humanistával és teológussal levelező kapcsolatban állt. Utolsó levelét Josias Simmlerhez intézte Liptóújjvárról, 1575. április 2-án, ebben arról értesítette a címzettet, hogy Nürnbergbe készül az ott tanuló Balassi Ferenchez, Bálint öccséhez. További sorsáról nem tudunk, csak az biztos, hogy fiatalon halt meg.³⁰

Varsányi Gorsa nem csak innen ismert az irodalom- és kultúrtörténet számára. Egyik wittenbergi diáktársához, Debreceni Joó Jánoshoz írott 1575-ös, Patakról keltezett levelét Balázs Mihály is idézi a nagyharsányi hitvitával kapcsolatban, és hivatkozik Font Zsuzsa *Balassi János alumnusai* címmel az 1994-ben Esztergomban tartott Balassi-konferencián tartott előadására is.³¹ Teljesen egyértelmű, hogy Varsányi Gorsa Mihály Balassi Bálint szüleinek támogatásával tanulhatott Wittenbergben, és később is szorosan kötődött a családhoz. Amikor Balassi Jánost börtönbe zárták, és nem sokkal később felesége és fia is elmenekültek Lengyelországba, valószínű, hogy ő sem folytathatta tovább gondtalanul a tanulmányait. Wittenbergi tartózkodásáról van adatunk 1569-ből

28 SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Humanizmus és reformáció 37 (Budapest: Balassi Kiadó, 2017), 50.

29 Uo., 287–288.

30 SZABÓ András, „Várad i lelkészek, tanárok és diákok Wittenbergben a 16. század második felében, a 17. század elején”, in *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások 3.*, szerk. BIRÓ Annamária és BOKA László, 33–43 (Budapest–Nagyvárad: Reciti–Partium Kiadó, 2018), 40, <https://www.reciti.hu/2018/4738>.

31 BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom: Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Humanizmus és reformáció 25 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998), 52–54. Font Zsuzsa előadásának írott változata tudomásunk szerint nem jelent meg.

és 1571-ből, de elképzelhető, hogy 1570-ben hazatért Magyarországra, és így kerülhetett Lévára. A heidelbergi egyetemre pedig csak 1573-ban iratkozott be, azután, hogy Balassa János és Dobó István 1572-ben kegyelmet kaptak Rudolf királlyá koronázása alkalmából. Később is olyan erős maradt a kapcsolata a Balassi családdal, hogy Josias Simmler zürichi humanistától Heidelbergből azt kérte, hogy „ajánljon egy könyvet patrónusának, Balassi Jánosnak”, és „nagy tisztelettel emlékezett meg az elhunyt Balassi Jánosné Sulyok Annáról”.³²

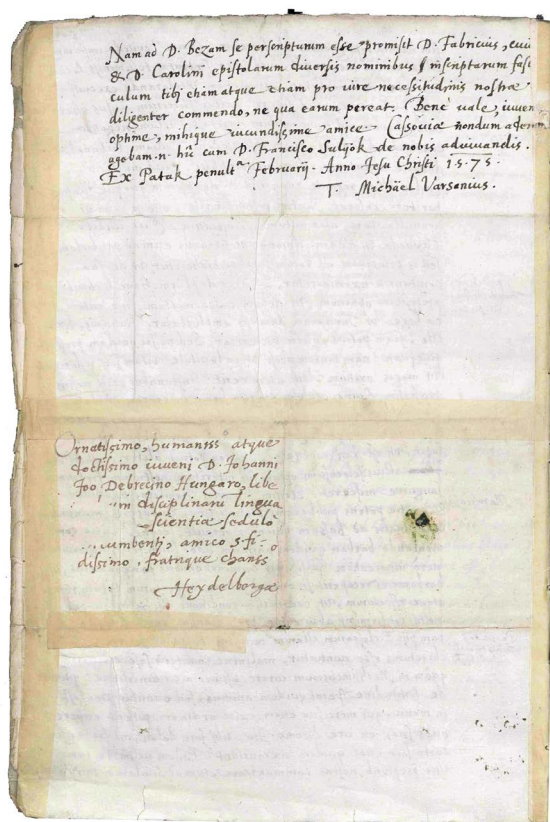
Varsányi Gorsa Mihály tehát minden olyan feltételnek megfelel, amelyet a szerzővel kapcsolatban megfogalmaztunk. Közel áll a Balassi családhoz, humanista műveltséggel bír, és tartózkodhatott a két história szerzésének időpontjában Léván, illetve Sárospatakon. Életkorához is illik, hogy 1570-ben egy ovidiusi művet, majd hét évvel később egy humanista regényt ültessen át magyarra. Azt gondoljuk, hogy Varsányi Gorsa alacsony társadalmi státusza is magyarázhatja azt, hogy két művében miért nem szerepel a neve sem a kolofonban, sem az akrosztichonban.³³ A Balassi család pártfogolta, valószínűleg náluk állt alkalmazásban, és semmiképpen sem volt egy szinten a jelentős és gazdag magyar nemesi családokkal. Balassi akrosztichonos versei közül ketőben is szerepel a saját neve, nem valószínű, hogy a két széphistóriát letagadta volna. A humilitasnak ez a gesztusa sokkal inkább illik egy peregrinus diákhhoz, egy nemesi család szerény familiarisához. Aránylag korai halála azt is megmagyarázná, hogy miért nem maradt fenn tőle más mű, s miért maradt titokban a két széphistória szerzősége is ez idáig. Ha a fantáziánkat semmi sem zabolázza meg, azt is gondolhatjuk, hogy a barát, akinek a *Páris és görög Ilona históriáját* ajánlja a szerző, akár Debreceni Joó János, volt váradi és wittenbergi diáktársa, később váradi rektor és református prédikátor is lehetett. Erre természetesen semmilyen bizonyítékunk sincsen.

Hipotézisünk érvényességét elvileg segíthetne ellenőrizni az, hogy Varsányi Gorsa Mihálytól maradtak fenn levelek a zürichi egyetemi könyvtárban, egy olyan gyűjteményben, mely a könyvtár tájékoztatása alapján alapvetően autográfokat tartalmaz.³⁴ Megkaptuk néhány levél digitális másolatát, de nem tudjuk eldönteni, hogy valóban az ő kézírásáról van-e szó, és hogy ez a kéz azonosítható-e a linzi makulatúrában talált töredék kezével. A különbségek elég nagyok, de ezt magyarázhatja az is, hogy a levelek latinul, elegáns vonalvezetéssel, nagy odafigyeléssel íródtak, nem úgy, mint az elég hanyagul papírra vetett, kidobásra szánt magyar sorok. Bár a levelek és a fordításkezde-

32 SZABÓ, *Coetus Ungaricus*, 288.

33 Vesd össze Máté Ágnes megjegyzésével: „a Pataki Névtelen anonimitása talán annak is szólhat, hogy a fordító nem tartja magát valódi szerzőnek, mert az igazi auktoritás számára a kolofonban megidéztet »Aeneas Sylvius«”. MÁTÉ, „Johannes Oporinus...”, 137.

34 A Zentralbibliothek Zürich kéziratgyűjteményének Ms F 60 és Ms F 57 jelzetű kolligátumaiban vannak levelek Varsányi Gorsa Mihálytól Josias Simmlerhez (F 60.59-64; F 57.137), illetve Debreceni Joó Jánoshoz (F 57.136). A könyvtárosok tájékoztatása szerint mindkét kötetben ugyanattól a kéztől, tehát nagyon valószínű, hogy magától Varsányitól, és nem egy másolótól származnak. Az F 60-as jelzetű gyűjteményben Paksi Mihálytól is van Simmlerhez címzett levél (F 60.386-388). A levelek adatait lásd a könyvtár adatbázisában: <https://zbcollections.ch/home/#/content/23fc6f6d234e4f2b86ed5ef079e25ba8>. Köszönjük Chris Bünter könyvtáros segítségét!

3. kép. Varsányi Gorsa Mihály levele Debreczeni Jóó Jánoshoz (Patak, 1575. febr. 27.),
Zentralbibliothek Zürich, Ms F 57.136, 203v

mény írásképe nem hasonlít, véleményünk szerint nem olyan nagy a különbség, hogy ennek alapján cáfolni lehetne a feltevést, hogy Varsányi Gorsa írta mindkettőt. Tehát jelenlegi ismereteink szerint az autográf misszilis levelek sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudják Varsányi Gorsa szerzőségét.

3. Végezetül

Mi is tudatában vagyunk annak, hogy az itt megfogalmazott feltevés bizonyítása nagyon sok bizonytalan lépésből áll össze. De mégis, talán sikerült egy olyan személy szerzőségét valószínűsíteni, akinek egészen biztosan volt kapcsolata Balassi Bálinttal, hathatott rá, akár taníthatta is. Ez a szoros kapcsolat megmagyarázná a két szépirodai és Balassi lírai versei közötti hasonlóságot is. Balassi biztosan sokra értékelte

Aeneas Silvio Piccolomini regényét, sőt, jó eséllyel még az abból készült magyar fordítást is. Valószínűleg a szerzőjét is. De érthető lenne az is, hogy a családja által patronált, valószínűleg a szolgálatában álló feltételezett szerző, Varsányi említését, dicséretét nem tartotta volna fontosnak: Balassi nem humanista tudós volt, nem az *amicitia* határozta meg, hogy kit idéz, kire hivatkozik, hanem nemes, ráadásul öntudatos költő, aki inkább csak vele egyenrangú költőket emleget. Az *Eurialus* széphistória és az Ovidius-fordítás két fontos szerelmi tematikájú magyar históriás ének, melyek előkészítik Balassi neopetrarkista, reneszánsz szerelmi líráját, amely már sokkal merészebb ezeknél. Sokkal lélektérőbb a fejlődést egy olyan személy szerzőségével magyarázni, aki előkészítette a terepet Balassi számára, aki viszont már nem igazán epikus versek írásával akarta tölteni az idejét (s ami epikát írt állítólag, az sem maradt fenn). A szakirodalomban magyarázzák a szerző névtelenségét, hogy a szerelmi téma túl mondan, sikamlós volt ahhoz, hogy bárki saját neve alatt vállalta volna akár a feldolgozását, akár a publikálását (s ezért történt volna az is, hogy Hoffhalter Rudolf Heltai Gáspárné neve alatt adta ki a széphistóriát).³⁵ Részünkről ezt nem tartjuk valószínűnek: a mű végén elég egyértelműen elhatárolja magát a szerző a felszínes világi szerelem ideájától. Sokkal inkább a szerző társadalmi státusza vagy akár a Balassi családhoz fűződő viszonya magyarázhatja a névtelenséget és az első ismert kiadás furcsa körülményeit.

A *Páris és görög Ilona históriája* megérdemli, hogy az eddigieknél alaposabban olvassuk el, és elhelyezzük a históriás ének műfajának fennmaradt emlékei között. És talán Varsányi Górsa Mihály is megérdemli, hogy a Pataki és a Lévai Névtelen helyére lépjen mint a két széphistória szerzője.

35 CZINTOS Emese, *Példától az olvasmányig: A (szép)história a 16. század magyar irodalmában*, Irodalomtörténeti füzetek 179 (Budapest: Reciti, 2017), 44–45, 164, <https://www.reciti.hu/2018/4511>.